

HENRYK SKOROWSKI

NIEKTÓRE ASPEKTY ETHOSU KASZUBÓW. STUDIUM ETOLOGICZNE NA PODSTAWIE TWÓRCZOŚCI LITERACKIEJ AUGUSTYNA NECLA¹

Treść: Wstęp; I. Twórczość A. Necla jako literacki dokument ethosu Kaszubów; II. Geopolityczne i historyczno-społeczne uwarunkowania ethosu Kaszubów; III. Świadomość moralna Kaszubów; IV. Charakterystyczne postawy moralne Kaszubów; Zakończenie.

WSTĘP

W ramach szeroko pojmowanej teologii moralnej mieszczą się badania etyki opisowej, czyli etologii. Przedmiotem jej jest ethos jako fakt empiryczny — to jest psychiczny, socjologiczny, historyczny, etniczny. Badaniom etyki opisowej może przyświecać cel pragmatyczny. Będzie to diagnoza psycho-socjologiczna ze względu na lepsze funkcjonowanie przekazu wartości moralnych. Chodzić będzie, w tym przypadku, o recepcję norm moralnych, tak aby były one społecznie akceptowane i indywidualnie zinterioryzowane.

Istnieje jednak dalsza racja podejmowania badań nad ethosem. Chodzi mianowicie o dotarcie do istotnych treści autentycznie moralnych, doświadczanych w przeżyciach psychicznych jak i wyrażanych w postawach społecznych. I chociaż nie ma logicznego przejścia od tego, co *jest*, do tego, co *powinno się*, byłyby to bowiem ewidentny błąd naturalistyczny, to jednak badania te pozwalają dotrzeć do tego, co określić można jako *das normative Faktische* (to co w danych faktycznych jest normatywne). W odniesieniu do jakiegoś narodu badania nad ethosem pozwalają na naprowadzenie i zwrócenie uwagi na

¹ Jest to synteza rozprawy doktorskiej pt. *Ethos Kaszubów w twórczości literackiej Augustyna Necla* pisanej na seminarium Teologii Moralnej Wydziału Teologicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie pod kierunkiem ks. doc. dra hab. Helmuta Jurosa.

to co filozofia narodu XIX wieku nazywa „substancją etyczną narodu”. Określenie „substancja etyczna” wskazuje na to, co naprawdę jest, co trwa, co nadaje spójność². Chodzi zatem w badaniach tych o dotarcie do istotnych treści autentycznie moralnych utrwalonych w ethosie. Ethos, który rozumiemy tu jako poprawność moralną faktycznego zachowania się ludzi w określonym środowisku, wartościowanie z punktu widzenia osobistych zapatrywań, to jest w świetle reguł istniejących w ich świadomości i subiektywnie uznanych, w takim kontekście staje się źródłem wiedzy moralnej i podstawą uznania norm etycznych. Nie jest to jedyne źródło, ale wyraźnie trzeba powiedzieć, że doświadczenie moralne utrwalone w ethosie służy etyce, która z niego wyrasta. Etyka czy teologia moralna staje się niejako werbalizacją, artikulacją i tematyzacją ludzkich doświadczeń moralnych zawartych w ethosie.

Wyżej wymienione racje leżą u podstaw podejmowania prób opisu i wyjaśnienia ethosu narodu polskiego. Mając jednak na uwadze etniczną złożoność naszego narodu należy uwzględnić poszczególne grupy etniczne. W tym kontekście zrozumiałe wydaje się podjęcie próby opisu ethosu Kaszubów, którzy stanowią grupę etniczną społeczeństwa polskiego wyróżniającą się szczególną odmiennością mowy i obyczajów, swoistymi cechami charakteru, własnym stylem bycia i zachowania.

Źródłem dla dokonania opisu ethosu Kaszubów nie są wyniki badań psycho-socjologicznych, ale twórczość literacka Augustyna Necla³. Jest to, najogólniej mówiąc, literatura posiadająca wielką wartość poznawczą życia Kaszubów. O tej wartości świadczy to, iż nosi ona w sobie znamiona silnej orientacji faktograficznej i dokumentalnej⁴. Dzięki temu jest ona, tak się przynajmniej wydaje, najpełniejszym literackim

² Por. G. W. F. Hegel, *Fenomenologia ducha*, Warszawa 1963, t. I, s. 399.

³ A. Necl urodził się w roku 1902 w Chłapowi na Rozewskiej Kępie. Ukończył on dwuoddziałową szkołę pruską. Języka polskiego oraz historii tych ziem i tej ludności uczył się sam w domu rodzinnym. Będąc jeszcze młodym chłopcem rozpoczął pracę jako rybak. Pracował także we flocie handlowej, a następnie w Morskim Laboratorium Rybackim. W roku 1939 brał udział jako żołnierz w kampanii wrześniowej. Po jej zakończeniu wrócił w rodzinne strony i oddał się pracy rybackiej. Od 1953 roku rozpoczął swoją pracę pisarką. Zmarł 29 października 1976 roku.

⁴ Por. R. Karwacki, *Świat A. Necla, Pomerania* 1977, nr 5, s. 47.

dokumentem życia Kaszubów, przy pomocy którego można dokonać naukowego opracowania ich ethosu⁵.

Zanim zajmiemy się jednak opisem ethosu, to znaczy ukazyemy jego uwarunkowania, stan świadomości moralnej Kaszubów oraz charakterystyczne postawy moralne, trzeba przynajmniej skrótowo dokonać charakterystyki literackiej twórczości naszego Autora. Konieczne bowiem wydaje się określenie w jakim stopniu twórczość A. Necla jest dokumentem ethosu Kaszubów.

I. TWÓRCZOŚĆ A. NECLA JAKO LITERACKI DOKUMENT ETHOSU KASZUBÓW

Krytycy literaccy zajmujący się twórczością A. Necla nie są zgodni w jej ocenie i charakterystyce. Opinie przez nich wypowiedane są różne. I tak na przykład L. Bądkowski ogólnikowo tylko charakteryzujący twórczość naszego Autora, twierdzi, że nie jest to literatura *zwykła* czy *normalna* w rozumieniu beletrystycznym. Nie jest ona także literaturą ludową w tradycyjnym sensie⁶. R. Witkowska próbuje bardziej szczegółowo scharakteryzować tę twórczość. W jej ocenie są to legendy o rzeczywistości, przy czym Autor nie trapi się ani chronologią ani szczegółami⁷. Z kolei F. Fenikowski twierdzi, że jest to pisarstwo o silnej orientacji faktograficznej, co pozwala spoglądać na nie jako na kronikę ziemi kaszub-

⁵ Podajemy wykaz skrótów utworów A. Necla cytowanych w przypisach:

DP *Demony, purtki i stolemy*, Warszawa 1975;

HB *Haftowana bandera*, Katowice 1972;

KF *Kłopoty starego Fryca na Kaszubach*, Gdynia 1977;

KSZ *Krwawy sztorm*, Gdynia 1964;

KŻ *Kutry o czerwonych żaglach*, Warszawa 1955;

M *Maszopi*, Warszawa 1958;

NRZ *Nie rzucim ziemi*, Warszawa 1969;

OG *Okrętnicy spod nordowej gwiazdy*, Gdynia 1959;

R *Rewianie*, Gdańsk 1974;

SR *Saga rodu Kreftów*, Gdańsk 1977;

WP *W niewoli białych purtków. Podania i gawędy z Wybrzeża*, Warszawa 1977;

WN *Wolność i niewola*, Warszawa 1974;

WŁ *W po oni za ławicami*, Gdynia 1966;

ZK *Złote klucze*, Gdynia 1964;

ZP *Z deszczu pod rynną*, Warszawa 1971.

⁶ Por. L. Bądkowski, *Wstęp do ZP*, s. 15.

⁷ Por. R. Witkowska, *Literatura gdańska na literackiej mapie Polski*, Litery 1973, nr 10, s. 19.

skiej⁸. Wreszcie zdaniem M. A. Kowalskiego utwory Necla mają w sobie coś z gawęd i sag, w których Autor konstruuje opisy na podstawie przetrwałych w pamięci ludzi spraw i czynów, opisy na podstawie tego, co sam przeżył, dostrzegł, czuł — o czym wiedział⁹.

Powyższe opinie krytyków na temat twórczości literackiej Necla, świadczą o tym, że trudno ją jednoznacznie scharakteryzować i sklasyfikować. Najogólniej możemy powiedzieć, że jest to beletrystyka. Dla nas o wiele istotniejsze jest twierdzenie krytyków literackich, iż twórczość naszego Autora nosi w sobie szczególne walory autentyzmu¹⁰. Płyńnie on między innymi stąd, że Autor zanim poświęcił się pracy pisarskiej był rybakiem. Był człowiekiem, którego dzieła literackie wyrastały z czynnie uprawianego zawodu. Nie było to zatem pisanie *zza biurka*, ale pisanie, które miało swoje źródło w osobistych doświadczeniach i przeżyciach. Po prostu materiałów do jego twórczości dostarczało mu życie rybaka¹¹. Zdobyte w ten sposób doświadczenie staje się jednym z podstawowych, wewnętrznych źródeł powieści i opowiadań. Ono wyznacza właśnie autentyzm jego twórczości, tak dalece, że nadaje jej także pewien charakter dokumentu. Ta cecha ujawnia się także w faktograficznym nastawieniu Autora. On sam nie ukrywał swojej pasji zbieracza zapamiętywanych faktów i chętnie widział się w roli dokumentalisty zamierzającego opisać dzieje rodzinnej ziemi¹².

R. Karwacki ukazuje jeszcze jedną charakterystyczną cechę twórczości literackiej Necla. Zwraca on uwagę, iż powieści i opowiadania Necla noszą charakter kronikarsko-pamiętnikarski. Autor zwraca uwagę, iż proza Necla zachowuje właściwości ludowej formy przekazu ustnego funkcjonującego w roli swoistego zapisu — *zapamiętywania*. Kopiując ten właśnie zapis Necl buduje dzieła. Posługuje się z zasady prawdziwymi nazwiskami, umieszcza bohaterów w znanych miejscach, opatruje datami ukazane fakty. Stąd też utwory naszego Autora mają charakter jakby zbioru życiorysów, relacji ujmu-

⁸ Por. F. Fenikowski, *Wstęp do KZ*, s. 17.

⁹ Por. M. A. Kowalski, *Kaszubski kronikarz. W IV rocznicę śmierci Augustyna Necla*, Pomerania 1980, nr 6, s. 8.

¹⁰ Por. R. Karwacki, art. cyt., s. 47; R. Witkowska, art. cyt., s. 19; F. Fenikowski, art. cyt., s. 17.

¹¹ Por. WP, s. 12.

¹² Mówi o tym sam Autor w: *KZ*, s. 15; *WP*, s. 12; por. także R. Karwacki, art. cyt., s. 47—48.

jących bieg życia w aspekcie biograficznym. Przy tym Necel wykorzystuje czas *pamiętnikarski*, przez który rozumie się zachowanie zdarzeń w żywej jeszcze pamięci ludzi, z którymi mógł się spotkać osobiście i bez pokoleniowego pośrednictwa uzyskane wiarygodne informacje¹³.

Ukazane powyżej charakterystyczne cechy twórczości Necla pozwalają spojrzeć na utwory tego Autora jako na pewien rodzaj zapisu kronikarskiego, dokumentu historycznego i doszukiwać się w nich określonej sumy informacji o konkretnych faktach. Dzięki temu Necel został nazwany *kronikarzem spod rozewskiej blizy*¹⁴. Można zatem stwierdzić, idąc za opinią krytyków literackich, że twórczość A. Necla, która wyrosła z całokształtu tradycji i kultury rodzimej ziemi, która jest mocno osadzona w klimacie kulturowym tej ziemi, która ma wreszcie opiewać społeczność Kaszubów, warunki i problemy jej życia, jest wielką kroniką ziemi kaszubskiej i jej ludzi, jest to *fresk* ludowych dziejów Kaszubów¹⁵. Twórczość ta jest zatem dokumentem życia Kaszubów, ale nie dokumentem w ścisłym tego słowa znaczeniu, lecz dokumentem literackim. W tym miejscu rodzi się zasadnicze pytanie: na ile ów literacki dokument życia Kaszubów jest dokumentem ich ethosu?

Bez wątpienia bezpośrednią tematyką twórczości literackiej Necla jest rzeczywistość świata kaszubskiego. Sam Autor we wstępie do książki *W niewoli białych purtków* mówi wyraźnie, że celem jego twórczości jest ukazanie społeczności Wybrzeża, podłoża i warunków rozwoju jej życia, tego wszystkiego co to życie charakteryzuje¹⁶. Ta rzeczywistość świata kaszubskiego ukazana przez Necla jest bogata i wieloaspektowa. Natomiast moralność zachowań Kaszubów nie jest bezpośrednią, niejako kategoriałną tematyką twórczości naszego Pisarza. Necel nie pisał z wyraźnym celem ukazania ethosu swoich rodaków. Nie jest on bowiem etologiem. W sposób jednak pośredni rejestruje ethos, ponieważ stanowi on integralny element rzeczywistości świata kaszubskiego. Transcendentalnie niejako interesował się problematyką ethosu rozumianego jako moralność faktycznego zachowania w świetle przyjętych i uznanych przez Kaszubów norm¹⁷. I tak na przykład zajmu-

¹³ Por. R. Karwacki, art. cyt., s. 48.

¹⁴ Por. F. Fenikowski, *Wstęp do KZ*, s. 17.

¹⁵ Por. L. Bądkowski, *Sprawy literatury i literatów na ziemiach zachodnich i północnych*, Gdańsk 1967, s. 9.

¹⁶ Por. WP, s. 12.

¹⁷ Por. NRZ, s. 52, 70, 87; WN, s. 344; M, s. 94—95; OG, s. 240.

jąc się zagadnieniem walki narodu kaszubskiego z zaborcą czy okupantem, nie tylko pokazuje całość tego problemu od strony historycznej, ale jednocześnie pośrednio ukazuje etyczne umotywowane i oceniane postawy odniesień Kaszubów do nieprzyjaciela, postawy wobec ojczyzny. Mówi zatem o miłości ojczyzny, o patriotyzmie Kaszubów, podkreślając przy tym postawy niechęci i oporu wobec każdego, kto przychodzi w celach rabunkowych na tę ziemię. Jednocześnie przy omawianiu zagadnienia walki dobitnie zaznacza postawy solidarności, wzajemnej życzliwości, uwrażliwienia na ludzką krzywdę¹⁸.

Z kolei temat pracy rybaka daje Autorowi okazję do odwołania się do sytemu norm, wartości czy postaw moralnych, którymi kierują się ludzie morza, w ich wzajemnym odniesieniu do siebie lub do wspólnoty¹⁹. Mówiąc o maszoperiach pokazuje te wspólnoty nie tylko od strony gospodarczej, lecz także od strony przyjętych ocen i norm moralnych, którymi rządzą się. Autora interesuje przy tym zagadnienie powstawania i kształtowania się norm regulujących wzajemne odniesienie poszczególnych członków do siebie i do wspólnoty. Mówi więc o takich moralnych postawach Kaszubów jak solidarność, uczynność czy sprawiedliwość²⁰.

Tak się rzecz ma z każdym innym problemem, który podejmuje Necel. Każdy z nich pokazuje człowieka, jego życie i postępowanie, jego wolne i odpowiedzialne wybory i sposoby odniesienia do drugiego człowieka. Necel zatem chcąc ukazać rzeczywistość ludu kaszubskiego, nie mógł nie uwzględnić — przynajmniej w formie implikacji — ethosu swoich rodaków, to znaczy ich postaw, norm i ocen, którymi kierują się w życiu osobistym i społecznym, w życiu rodzinnym i zawodowym. Można zatem stwierdzić, że proza Necla w swej bezpośrednioj tematyce dotycząca rzeczywistości świata kaszubskiego jest artykulacją także ethosu Kaszubów, rejestracją ich stanu świadomości moralnej, konkretnych postaw moralnych. A sposobami przekazu treści etycznych są: opisy bohatera w sytuacjach moralnych, opisy relacji łączących bohatera, wreszcie często stosowane dialogi.

Przedstawiona powyżej charakterystyka twórczości literackiej Necla pozwala stwierdzić, że jest ona literackim dokumentem ethosu Kaszubów. Obecnie zajmujemy się już samym

¹⁸ Por. WN, s. 344—345; M, s. 94—95; NRZ, s. 52—53, 87—88.

¹⁹ Por. KSZ, s. 25; KZ, s. 194; ZK, s. 5; OG, s. 282.

²⁰ Por. KZ, s. 194—195; ZP, s. 136; M, s. 111; WN, s. 182.

ethosem. Zostanie on omówiony najpierw od strony geopolitycznych i historyczno-społecznych uwarunkowań, następnie ukazany jako stan świadomości moralnej Kaszubów, wreszcie pokazane zostaną charakterystyczne postawy moralne ludności kaszubskiej.

II. GEOPOLITYCZNE I HISTORYCZNO-SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA ETHOSU KASZUBÓW

W świetle prozy A. Necla czynnikami, które mają zasadniczy wpływ na kształtowanie postaw moralnych Kaszubów są: warunki geograficzne, uwarunkowania historyczne, sytuacja ekonomiczno-społeczna, praktyka zawodowa, przynależność wyznaniowa.

1. Warunki geograficzne

Kaszubi morscy, jak wskazuje sama nazwa, związani są z morzem. Wypływa to ze specyficznego położenia geograficznego ziemi przez nich zamieszkałej, mianowicie bezpośredniego graniczenia z morzem, a przez to także bezpośredniego kontaktu i obcowania z morskim żywiołem²¹. A. Necl nie tylko podkreśla związek Kaszubów z morzem, ale ukazuje także charakter owego związku z przyrodą. Życie Kaszubów w prozie Necla jawi się jako jedno wielkie pasmo doświadczenia swojej zależności od morza. Morze jest dla nich źródłem i dostarczycielem dóbr materialnych nieodzownych do życia. Można powiedzieć, że związek Kaszubów z morzem posiada charakter bytowej zależności²².

Kontakt Kaszubów z morzem, płynący ze świadomości swej bytowej zależności, jest kontaktem specyficznym i szczególnym, charakteryzującym się zmaganiem i walką²³. Każdy kontakt człowieka z przyrodą, jego bytowanie dzięki niej, jest związany z określoną formą zmagania. Szczególnie jednak wiadać to w koegzystencji człowieka z morzem. Morze wymaga od człowieka postawy męznego zmagania, gdy obcuje on z nim w celach rekreacyjnych, a tym bardziej dla zdobywania kon-

²¹ Por. R, s. 78; M, s. 34—35; por. także R. Galon, *Oblicze geograficzne regionu kaszubskiego*, Jantar 7 (1949) z. 4, s. 168.

²² Por. SCH, s. 35; KSZ, s. 44; OG, 335; por. także I. Trojanowska, *Półwysep Helski*, Gdańsk 1979, s. 20.

²³ Por. KSZ, s. 187; M, s. 34—35; OG, s. 313.

kretnych dóbr materialnych potrzebnych do swej dalszej egzystencji²⁴.

To nieustanne obcowanie Kaszubów z przyrodą, z żywiołem morskim, jego eksploatawanie, które przyjmowało postać walki i zmagania, oddziałuje na całokształt postaw i zachowań moralnych tych ludzi. Można wyróżnić trojaki sposób współkształtowania postaw Kaszubów w ich koegzystencji z morzem. Ma ono miejsce przede wszystkim przez fakt, że ich współbytovanie z przyrodą wiąże się z wieloma niedogodnościami, przykrościami, a nawet cierpieniami²⁵. Ciągłe przeciężanie tych stałych trudności, niedogodności i cierpień wpływają na kształtowanie charakterystycznych postaw moralnych, takich jak: cierpliwość, wytrwałość czy długomyślność²⁶.

Drugi sposób współkształtowania postaw Kaszubów w ich koegzystencji z morzem wiąże się ze specyficznym doświadczeniem, jakim jest zagrożenie życia²⁷. Każdy z bohaterów-rybaków Necla jest niejednokrotnie narażony na niebezpieczeństwo utraty życia. Jest ono udziałem także najbliższych członków rodziny rybaków, którzy pozostawali na lądzie. Tego rodzaju doświadczenia kształtują świadomość, że istnieją w życiu człowieka analogiczne sytuacje zagrożenia, w których potrzebuje on pomocy innych. Dla bohaterów Necla takie wyrażenia, jak *niebezpieczeństwo*, *zagrożenie* posiadają konotacyjne znaczenie — *potrzeby pomocy*. Świadomość, że ktoś jest potrzebujący automatycznie niejako wyzwala u kaszubskich rybaków określone postawy etyczne, które najogólniej określić można jako wrażliwość na ludzkie potrzeby²⁸. Solidarność i życzliwa pomoc jest zatem dla Kaszubów oczywistością.

Ciągłe zmaganie z naturą wiąże się z jeszcze jednym istotnym doświadczeniem, a mianowicie doświadczeniem potrzeby bycia we wspólnocie. Każdy bohater Necla wie z osobistych przeżyć i doświadczeń, że sam, jako ktoś odizolowany od innych, nie potrafi nie tylko niczego w tym zmaganiu z naturą osiągnąć, ale nie potrafi w ogóle przetrwać²⁹. Doświadczenia więc zarówno własne, jak i czerpane z tradycji, prowadzą do głębokiego uświadomienia sobie potrzeby drugiego człowieka we własnym życiu, oraz że jest się potrzebnym także innym

²⁴ Por. KZ, s. 238; M, s. 111.

²⁵ Por. KSZ, s. 187.

²⁶ Por. M, s. 36; KZ, s. 224.

²⁷ Por. R, s. 67—68; SCH, s. 100—101; KZ, s. 224.

²⁸ Por. OG, s. 311; SCH, s. 100—101; KZ, s. 245; R, s. 67—68.

²⁹ Por. WŁ, s. 100; OG, s. 400; KZ, s. 238.

ludziom. Ta świadomość wzajemnej zależności stała się zasadniczą przyczyną, że pomiędzy tymi ludźmi powstają i utrwalają się więzi osobowe i społeczne. Ich przejaw obserwujemy we wspólnym charakterze bytowania i działania. Życie zaś wspólnotowe i wspólnotowe działanie wpływało na kształtowanie swoistych norm i ocen moralnych³⁰.

2. Uwarunkowania historyczne

Dzieje kaszubskiej ludności są naznaczone głębokim tragizmem. Tragizm ten ma swoje przyczyny przede wszystkim w wojnach i długotrwałych okresach niewoli³¹. Sam Necel wydaje się podkreślać, iż każde niemal pokolenie Kaszubów przeżywało swój dramat wojny i niewoli; jedni ze Szwedami, inni z Prusami, jeszcze inni z Niemcami hitlerowskimi³². W tym kontekście każdy z osobistego doświadczenia wiedział, czym jest wojna i niewola i jakie są ich następstwa. A jeśli nawet wśród Kaszubów są tacy, którzy osobiście nie przeżyli ani wojny, ani niewoli to wiedzą o nich z przeżyć i opowiadań swoich najbliższych. Można zatem powiedzieć, że Kaszubi wzrastali i niejako wychowywani byli w atmosferze wojny i niewoli.

Jakie konkretnie następstwa niesie dla nich wojna i czas niewoli w zakresie świadomości? Można tu mówić o dwóch zasadniczych następstwach: świadomości zagrożenia osobistej egzystencji oraz zagrożenia bytu ojczyzny.

Każdorazowa wojna i niewola niosła ze sobą naruszenie praw osoby ludzkiej, takich jak prawo wolności, osobistych przekonań czy zapatrywań. Następstwem tych wydarzeń były także zniszczenia materialne i doprowadzenie Kaszubów do skrajnej nędzy. Wiąże się to także z faktem wywłaszczania Kaszubów z ich ziem przez zabórcę pruskiego. Biorąc pod uwagę, iż Kaszubi nigdy nie opływali w bogactwo, tym bardziej przeżywali niszczenie czy utratę swego skromnego ale zawsze własnego dobytku. To wszystko wpływało na kształtowanie świadomości zagrożenia egzystencjalnego, lęku i niepokoju odnośnie do życia własnego i swoich najbliższych, ro-

³⁰ Por. WŁ, s. 100; ZP, s. 136; WN, s. 182.

³¹ Szczegółowy opis historii znaleźć można: A. Majkowski, *Historia Kaszubów*, Gdynia 1938; W. Odyniec, *Dzieje Pomorza Nadwiślańskiego*, Warszawa 1970; J. Godlewski, W. Odyniec, *Dzieje ziemi puckiej*, Warszawa 1974.

³² Por. WN, s. 293; NRZ, s. 9—26, 193—213; WP, s. 5—8.

dziny, przyjaciół, sąsiadów³³. Rodziła się także świadomość doznawanych szkód materialnych i krzywd moralnych w postaci osobistych upokorzeń i naruszania sprawiedliwości³⁴.

Drugim następstwem tych wydarzeń historycznych jest poczucie zagrożenia bytu ojczyzny. Nie chodzi już wyłącznie o osobiste, jednostkowe krzywdy, ale o krzywdę zadawaną ojczyźnie. U Kaszubów istnieje dość mocno rozwinięta świadomość, że Kaszuby są częścią ojczyzny, którą jest Polska. To właśnie poczucie bycia Polakami wyraża się w tym między innymi, że doznane krzywdy duchowe, szkody materialne traktowane są jako niesprawiedliwość wyrządzoną nie tylko im samym, ale całej ojczyźnie³⁵.

Możemy zatem powiedzieć, że historia kształtuje świadomość Kaszubów w poczuciu zagrożenia wartości osobistych, takich jak życie, wolność, dobra materialne, oraz wartości społecznych, wśród których na pierwszym miejscu należy wymienić ojczyznę, jej wolność, nienaruszalność, kulturę. Obrona tych wartości kształtuje w poważnym stopniu ethos społeczności kaszubskiej w zakresie następujących odniesień: do współtowarzyszy, do wrogów i do ojczyzny.

W pierwszej kolejności świadomość zagrożenia wpływała na powstanie silnych więzi społecznych, jakie łączyły poszczególnych ludzi ze wspólnotą określonych wiosek i z całą społecznością kaszubską. Kaszubi mają świadomość swojej jednostkowej niewystarczalności, zwłaszcza w sytuacjach granicznych, gdy chodzi o ratowanie takich wartości jak życie czy wolność³⁶. Z tej świadomości bycia we wspólnocie rodzą się określone postawy moralne, oceny i normy etyczne regulujące to wspólnotowe życie i działanie Kaszubów, wzajemne ich odniesienie w skali interpersonalnej, a także odniesienie jednostki do całej wspólnoty. Do podstawowych norm etycznych w tym zakresie należą zasady wzajemnej pomocy, życzliwości i solidarności³⁷.

Świadomość zagrożenia wartości osobistych i wspólnotowych kształtowała także postawy moralne Kaszubów wobec wrogów. Odpowiednie postawy wyrastały na podłożu uświadomienia sobie krzywdy, jakiej doznaje się od najeźdźców niszczących zarówno dobra materialne jak i kulturalne ziemi kaszubskiej.

³³ Por. NRZ, s. 10, 66—79, 193—213.

³⁴ Por. WN, s. 151; ŁW, s. 28, 115—117; NRZ, s. 193—213.

³⁵ Por. WŁ, s. 90; NRZ, s. 18, 76, 99; WN, s. 31, 374.

³⁶ Por. ŁW, s. 82, NRZ, s. 10; OG, s. 400; WŁ, s. 100.

³⁷ Por. WN, s. 293; ŁW, s. 82, 87.

Są to postawy niechęci posuniętej aż do nienawiści, niekiedy wyrażanej żądzą zemsty³⁸. Świadomość zaś zagrożenia całej ojczyzny, jej dóbr materialnych i kulturalnych leży u podstaw moralnej postawy patriotyzmu³⁹.

3. Sytuacja ekonomiczno-społeczna

Na podstawie twórczości literackiej A. Necla można najogólniej stwierdzić, że sytuacja ekonomiczno-społeczna Kaszubów przejawia dwie charakterystyczne cechy, a mianowicie ubóstwo materialne pod względem ekonomicznym i równość pod względem społecznym⁴⁰. Jest to istotne stwierdzenie, ponieważ właśnie materialne ubóstwo i społeczna równość ludności kaszubskiej ma zasadniczy wpływ na ethos Kaszubów.

Tak jak powiedziane zostało powyżej, warunki materialne kaszubskich rybaków są na ogół skromne, graniczące z ubóstwem. W oparciu o to osobiste, własne doświadczenie ubóstwa i niejednokrotnie nędzy posiadają oni łatwość zrozumienia każdego innego człowieka potrzebującego lub przeżywającego materialne ubóstwo. Ich świadomość, co znaczy być potrzebującym i kto jest potrzebującym motywuje do przyjęcia określonych postaw moralnych i odpowiednich działań na rzecz drugiego człowieka⁴¹. Na pierwszy plan wysuwa się postawa wrażliwości na ludzkie cierpienia, postawa miłości i życzliwości a także postawa spieszenia z pomocą.

Trudna sytuacja ekonomiczna Kaszubów rodzi w nich także mocne poczucie osobistej własności i niemały pietyzm do niej. Świadomość wartości własności osobistej oraz powinność jej poszanowania wiąże się ściśle z poczuciem szacunku wobec własności nie tylko mieszkańców tej samej wioski kaszubskiej, ale i innych ludzi. Z poczucia świadomości Kaszubów, że każdy człowiek posiada prawo do własności i obowiązek jej poszanowania, wyrastają zatem liczne postawy różnorodnego jej respektowania, niezależnie od tego, kto jest podmiotem prawa własności⁴².

Sytuacja materialnego ubóstwa wiąże się także z poczuciem niesprawiedliwości. Źródłem tej niesprawiedliwości są szkody

³⁸ Por. NRZ, s. 17—18, 203; ŁW, s. 28; WN, s. 151.

³⁹ Por. WN, s. 31, 374; NRZ, s. 33.

⁴⁰ Por. KZ, s. 194—195; WŁ, s. 100; por. także J. Kucharska, *Przemiany struktury społeczno-zawodowej wsi kaszubskich w XX w.*, Wrocław 1971, s. 41.

⁴¹ Por. OG, s. 275; ŁW, s. 33—39; SCH, s. 100—101.

⁴² Por. KZ, s. 152—153; WN, s. 137; OG, s. 181.

materialne wyrządzone nie przez przypadek czy zły los, ale przez innych ludzi, najczęściej przez wrogów. Poczucie niesprawiedliwości leży tu u podstaw zachowania i odniesienia do nieprzyjaciół. Można tu zauważyć kształtowanie się na tym podłożu postaw niechęci, nienawiści a nawet zemsty wobec wrogów⁴³.

Drugą charakterystyczną cechą sytuacji ekonomiczno-społecznej Kaszubów jest społeczna równość. Można powiedzieć, że wioski kaszubskie stanowią grupy społeczne o wysokim stopniu wewnętrznej integracji, z dominującą cechą równości. Ta właśnie społeczna równość kształtuje świadomość w zakresie potrzeb wspólnoty, wpływając na ethos Kaszubów. Życie bowiem i działanie we wspólnocie domaga się przyjęcia odpowiednich norm i postaw etycznych, które regulują jej wewnętrzne odniesienie. Styl życia jednostki oceniany jest zarówno wewnątrz własnej grupy zawodowej, jak i w obrębie całej społeczności wiosek. Wspólnota kaszubska jest jakby *twórcą* ocen i norm moralnych oraz czuwa nad zgodnością zachowania jednostki z przyjętymi przez społeczność normami⁴⁴.

Przedstawiona tu w sposób bardzo skrótowy sytuacja ekonomiczno-społeczna nie determinuje jednak ethosu Kaszubów. Można powiedzieć, że jest tylko pewnym jego współwyznacznikiem.

4. Praktyka zawodowa

Praktyka zawodu, wykonywanie jego zadań oddziaływa wielorako na ludzkie życie. Oddziaływa nie tylko na ekonomiczną stronę ludzkiego życia, lecz także na kulturę i moralność. Praktykę zawodową Kaszubów stanowi przede wszystkim rybołówstwo jako ich codzienne zajęcie⁴⁵. Istnieje kilka zasadniczych powodów ku temu. Do nich zalicza się charakterystyczne położenie geograficzne ziemi Kaszubów, brak urodzajnej ziemi, wreszcie brak złóż mineralnych. Z tych właśnie powodów Kaszubi niejako z natury predestynowani są do rozwijania gospodarki rybackiej. Ta właśnie tradycyjna praktyka zawodowa Kaszubów oddziałuje na ich ethos.

W pierwszej kolejności należy zauważyć, iż sama racja, dla

⁴³ Por. NRZ, s. 9—26, 198, 203.

⁴⁴ Por. ZP, s. 136; KZ, s. 112; por. także J. Kucharska, dz. cyt., s. 41.

⁴⁵ Por. WŁ, s. 100; SCH, s. 57; por. także I. Gulgowski, *Rybołówstwo na Kaszubach*, Gryf 5 (1921) nr 1, s. 15—29.

której podejmuje się pracę ma tu swoje oddziaływanie na postawy moralne. Otóż praca Kaszubów, która stoi w ścisłej zależności od przyrody, w konkretnym przypadku od morza, jest przez nich traktowana jako konieczność gwarantująca egzystencję swoich najbliższych i swoją⁴⁶. Jest to zatem działanie płynące z konkretnych potrzeb codziennych. Potrzeby te określa się jako bytowe. Stąd też na pierwszy plan ethosu Kaszubów wysuwa się poczucie obowiązku moralnego i odpowiedzialności człowieka do podjęcia takich działań, które zmierzają do zachowania życia i zdrowia zarówno własnego, jak i cudzego — zwłaszcza w stosunku do własnej rodziny. Tym należy tłumaczyć u Kaszubów wysoką rangę obowiązku pracy w ich hierarchii wartości i powinności moralnych. Ma to wpływ na kształtowanie się konkretnych postaw moralnych wobec samego zjawiska pracy, które najogólniej można określić jako postawy sumienności, rzetelności, pracowitości⁴⁷.

Swoje oddziaływanie na ethos Kaszubów ma także specyfika pracy wykonywanej przez nich. Ścisły związek pracy rybaka z naturą powoduje, że zajęcie to ma charakter zmagania, a nawet walki⁴⁸. Zmaganie to wymaga znoszenia wielu cierpień, przykrości, niedogodności, spokojnego oczekiwania na owoc tego działania, wytrwałego pokonywania ciągnących się uporczywie trudności i przeciwności. Jest to specyficzna dla Kaszubów kwalifikacja ich pracy, która oddziałuje nie tylko na charakter i osobowość tych ludzi, ale także na ich moralne postawy, które uważa się właśnie za charakterystyczne dla ludzi morza. Można tu mówić o takich postawach jak: męstwo, cierpliwość, wytrwałość lub długomyślność⁴⁹.

Twórczość literacka Necla zwraca uwagę na jeszcze jedną specyficzną cechę pracy rybackiej, która także oddziałuje na ethos tych ludzi. Chodzi o wspólnotowy jej charakter⁵⁰. Wiąże się ona z doświadczeniem, że jednostka jest z reguły niewystarczalna w czasie połowów na morzu. Zespołowość zatem należy do samej istoty pracy rybackiej i leży u podstaw powstawania maszoperii, to znaczy zorganizowanych zespołów połowowych⁵¹. To wspólnotowe działanie i płynące stąd doświadczenie pozwala odkryć, że współpracownik jest także

⁴⁶ Por. KSZ, s. 303; KŻ, s. 212—213; OG, s. 45—46.

⁴⁷ Por. SCH, s. 95; OG, s. 179; KŻ, s. 112.

⁴⁸ Por. WŁ, s. 148—149; KŻ, s. 210—211; OG, s. 400.

⁴⁹ Por. OG, s. 93; KŻ, s. 67; HB, s. 98.

⁵⁰ Por. KŻ, s. 108—109; WN, s. 182; WŁ, s. 100.

⁵¹ Por. ZP, s. 136; KŻ, s. 108—109; WN, s. 82.

współpodmiotem tego samego działania. Współpraca ludzi objawia im etyczne ramy faktu, że łączą ich relacje osobowe. Wspólna praca nie dokonuje się więc tylko na płaszczyźnie technologicznej, prakseologicznej czy nawet biotechnicznej, lecz także na płaszczyźnie wartości i powinności moralnych. Możemy zatem powiedzieć, iż to wspólnotowe działanie Kaszubów doprowadza do ukształtowania się całego systemu norm moralnych, które regulują stosunki jednostek między sobą, jednostki do wspólnoty i wspólnoty do jednostek. Powstają wzorcowe typy koleżeńskich i partnerskich stosunków międzyosobowych, uszczegółowionych w określonych postawach moralnych⁵².

5. Przynależność wyznaniowa

Konkretne oddziaływanie na ethos Kaszubów ma także ich przynależność wyznaniowa. Literacka twórczość A. Necla pozwala stwierdzić, iż uważają się oni za chrześcijan, należących do Kościoła katolickiego⁵³.

W jaki sposób religijność Kaszubów znajduje odbicie w ich ethosie?

Powszechnie wiadomo, iż każda religia dostarcza określonego systemu moralnego, zespołu ocen, norm moralnych. Dla Kaszubów, opisywanych przez Necla religia chrześcijańska i nauczanie Kościoła jest takim źródłem obiektywnego kodeksu moralnego. Po prostu ich postawy moralne, w wielu wypadkach, mają swoje źródło w wyznawanej religii katolickiej. Istnieje bowiem wśród nich przekonanie, że Bóg jest Autorem norm moralnych, całego systemu moralnego regulującego odniesienie człowieka do Boga i człowieka do człowieka⁵⁴. Stąd też zasady i normy moralne głoszone przez Kościół, w którym Kaszubi widzą przedstawiciela Boga, są przyjmowane przez nich jako obowiązkowe i jako takie spełniane w życiu.

Oddziaływanie na ethos wiąże się nie tylko z przyjęciem norm i zasad moralnych głoszonych przez Kościół. Na ethos Kaszubów ma także wpływ ich wiedza religijna. Prawdą jest, iż religijność Kaszubów nie posiada mocnego podłoża intelektualnego. Niemniej posiadają oni pewien zasób wiedzy religijnej, ukazujący im chrześcijański obraz świata, prawdy o tym, kim jest człowiek, jakie jest jego pochodzenie i cel życia,

⁵² Por. WL, s. 100; HB, s. 80; KŻ, s. 194—195; KF, s. 26; ZK, s. 5.

⁵³ Por. KSZ, s. 68; SCH, s. 280; OG, s. 62—63; KŻ, s. 184.

⁵⁴ Por. ZP, s. 27; KSZ, s. 37, 68; SCH, s. 71.

jego zależność od Stwórcy. Wiedza ta rzutuje na jakość postaw Kaszubów. Na przykład prawda o człowieku, że jest on stworzony przez Boga i przeznaczony do wiecznego szczęścia, które będzie jego udziałem w życiu przyszłym, znajduje swoje konkretne odbicie w normowaniu stosunków pomiędzy Kaszubem a drugim człowiekiem, bez względu na jego pochodzenie czy zapatrywania wyznaniowe⁵⁵. Można zatem powiedzieć, że światopogląd religijny Kaszubów rozumiany jako zespół twierdzeń o całej rzeczywistości, a w szczególności o człowieku i jego miejscu w rzeczywistości świata wpływał na kształtowanie się ich konkretnych postaw moralnych, na ich poglądy na dobro lub zło, na uznawane przez nich wartości i ideały moralne, na ocenę moralną postępowania ludzi.

III. ŚWIADOMOŚĆ MORALNA KASZUBÓW

Na podstawie twórczości literackiej A. Necla można także opisać świadomość moralną Kaszubów. W tym przypadku ethos Kaszubów jest rozpatrywany w aspekcie poczucia, przeżycia, przekonania, motywacji, dostępnych poznawczo metodami psychologii. Trzeba zatem kolejno rozstrzygnąć następujące sprawy: czy Kaszubi są świadomi powinności moralnych, a jeśli tak, to skąd posiadają określoną wiedzę moralną? Skoro jednak Kaszubi faktycznie dochodzą do określonych sądów moralnych, sądów wartościujących i normatywnych, to z kolei należy postawić pytanie, czego one w formie już przekonań dotyczą: jakich wartości i uprawnień człowieka? Wreszcie trzeba ustalić, czy tym wartościom poznany jako należnym człowiekowi w postaci jego uprawnień towarzyszą odpowiednie motywacje działań? Kolejność tych pytań jest niejako wyznacznikiem struktury niniejszego punktu.

1. Przeżycia moralne Kaszubów o charakterze poznawczym

Tematem opisów literackich Necla są przede wszystkim przeżycia psychiczne, których treścią jest powinność moralna. W świadomości Kaszubów jest ona oczywistym faktem. Doświadczają jej bezpośrednio w szczególnych sytuacjach, zwłaszcza granicznych⁵⁶. Opisy literackie Necla pozwalają stwierdzić,

⁵⁵ Por. NRZ, s. 163; K SZ, s. 37; ZP, s. 27, 30.

⁵⁶ Por. WN, s. 57, 344—345; OG, s. 31.

iz powinność moralna jest dla kaszubskich rybaków faktem i zarazem aktem ich wewnętrznych przeżyć. Poznanie więc powinności moralnej podejmowania określonych czynów nie dokonuje się na zasadzie zewnętrznych nakazów czy zakazów⁵⁷. Nie jest ona także warunkowana opłacalnością płynącego z niej działania⁵⁸. Fakt moralnej powinności dany jest Kaszubom niejako wprost w sferze ich wewnętrznych przeżyć. Stwierdzenie, że Kaszubi posiadają świadomość moralnej powinności, wiąże się z kolei z pytaniem o jej treść. W oparciu o literacki przekaz Necla można wyróżnić kilka zasadniczych jej postaci w życiu Kaszubów. Jedną z najczęściej przeżywaną jest moralna powinność otwarcia na potrzeby drugiego człowieka, najczęściej w postaci ratowania go na morzu. Jest ona tak kategoryczna, że podrzędna pozostaje nawet troska o własne życie⁵⁹. Inną postacią doświadczanej przez Kaszubów powinności moralnej jest potrzeba bycia we wspólnocie, wspólnotowego działania, poświęcania się dla wspólnoty, odpowiedzialności za wszystkich członków, wtedy gdy stoi się na jej czele⁶⁰. Kaszubski rybak posiada głęboką świadomość moralną, iż nie wolno mu przejść obojętnie wobec potrzebującego współtowarzysza, a także wobec człowieka obcego, a nawet w niektórych sytuacjach wobec wroga⁶¹.

Ogólnie można powiedzieć, że opisy świadomości moralnej u Necla są przedstawieniem powinności moralnej jako powinności bezwzględnej i kategorycznej, która posiada powszechną ważność i obejmuje wszystkich ludzi. W tym zakresie specyfikuje się ona pod względem treści jako powinność miłości bezinteresownej, sprawiedliwości czy opiekuńczości, w zależności od tego, jakiej wartości ona dotyczy. W każdym jednak przypadku moralnym, pomimo sytuacyjnego i treściowego różnicowania, Kaszubi posiadają zdolność poznania tego, że powinni i co powinni czynić, jeśli mają się godnie zachować. Tę świadomość i wiedzę moralną, stwierdzoną w opisach przeżyć psychicznych, można by nazwać ich sumieniem przeduczynkowym.

Świat wewnętrznych przeżyć kaszubskich rybaków ukazany przez Necla, nie ogranicza się wyłącznie do tych, których treścią jest moralna powinność spełniania lub niespełniania

⁵⁷ Por. NRZ, s. 86; OG, s. 132—133.

⁵⁸ Por. WN, s. 274; WŁ, s. 130.

⁵⁹ Por. R, s. 67—68; SR, s. 35; HB, s. 48; WŁ, s. 130; KZ, s. 224.

⁶⁰ Por. KSZ, s. 303; ZP, s. 170; KZ, s. 36; WŁ, s. 57, 66, 80.

⁶¹ Por. KZ, s. 106, 118, 254; M, s. 75.

określonych czynów. Autor wskazuje na istnienie także takich przeżyć psychicznych u Kaszubów, które sięgają niejako w samą treść moralności. Są to takie przeżycia psychiczne, których treścią są wartości moralne dobra lub zła moralnego. Literacka twórczość Necla wskazuje, iż przeżycia te stanowią niezbędny składnik ethosu Kaszubów, który w zasadniczy sposób, w dalszej perspektywie, wpływa także na zewnętrzne zachowanie. Przeżycia są źródłem wiedzy o tym, co dobre lub złe, a nie jakiegokolwiek zewnętrzne uwarunkowania⁶². Po prostu kaszubski rybak nie dowiedział się o tym, co jest moralnym dobrem lub złem poprzez zdobytą z zewnątrz wiedzę. O jego przekonaniu o tym, iż miłość, sprawiedliwość jest dobrem decyduje jego osobiste przeżycie⁶³. Jednakże w świadomości moralnej Kaszubów wartości te występują jako wartości odkrywane, nie zaś w jakikolwiek sposób dopiero przez nich stwarzane, czy to aktem rozumu, czy jakiegoś wewnętrznego przeżycia. Oznacza to, że wartości moralne dla Kaszubów są czymś rzeczywistym, realną treścią przeżycia psychicznego, a nie czymś pomyślanym⁶⁴. To poznawcze przeżycie wartości moralnej można by nazwać intuicją moralną lub doświadczeniem aksjologicznym. Można powiedzieć, że kaszubski rybak jak gdyby intuicyjnie poznaje, że sprawiedliwość, wierność danemu słowu, troska o człowieka, udzielenie pomocy potrzebującemu, jest dobrem moralnym⁶⁵. Jednocześnie kaszubski rybak intuicyjnie poznaje, że oprócz wartości dobrych istnieją wartości ujemne, które w jego odczuciu są moralnym złem. Jego po prostu nie trzeba uczyć i przekonywać, że kradzież, obmowa, niewrażliwość na ludzki los, nienawiść, zdrada, tchórzostwo jest moralnym złem⁶⁶.

Twórczość literacka A. Necla nie tłumaczy całego mechanizmu tych wewnętrznych przeżyć dochodzenia do wiedzy moralnej o wartościach moralnych. Autor wskazuje tylko, iż chodzi tu o pewną formę wewnętrznych przeżyć, które dla Kaszubów stają się określonym źródłem wiedzy moralnej, wiedzy o tym, co jest moralnie dobre lub co złe.

Istnieje jeszcze jeden sposób dochodzenia Kaszubów do konkretnej wiedzy moralnej. Dzieje się to na drodze wewnętrznych przeżyć, których treścią jest poczucie zasługi lub winy

⁶² Por. ZP, s. 198; WN, s. 151; KSZ, s. 18; KŻ, s. 245.

⁶³ Por. NRZ, s. 55; WŁ, s. 20—21; KŻ, s. 245.

⁶⁴ Por. OG, s. 255; KSZ, s. 186, 255; M, s. 12—13.

⁶⁵ Por. OG, s. 255; R, s. 96—97; WN, s. 151; ZP, s. 198.

⁶⁶ Por. M, s. 36; OG, s. 176—178.

moralnej. Świadomość zasługi i winy u Kaszubów, jak wskazuje nasz Autor, nie wynika z zachowania czy przekroczenia zewnętrznych nakazów lub zakazów. Nie jest ona także dyktowana zewnętrznym orzeczeniem słuszności jakiegoś czynu lub jego niesłuszności. Nie jest to również świadomość psychiczna dotycząca tylko i wyłącznie faktu, że w jakiś sposób, choćby nieświadomy czy nieroztropny, przekroczyło się granicę sfery zakazanej. Ale w tych przeżyciach zasługi lub winy widoczna jest zgodność lub niezgodność z odkrytym uprzednio faktem powinności moralnej⁶⁷. W tym kontekście przeżyć zasługi lub winy następuje u Kaszubów odkrycie faktu odpowiedzialności moralnej. I właśnie te przeżycia stanowią także określony sposób uzyskiwania wiedzy moralnej. Jeśli bowiem kaszubski rybak przeżywa fakt odpowiedzialności moralnej, to znaczy, że jest w nim świadomość winy, wtedy gdy zdradził współtowarzysza lub świadomość zasługi, gdy uratował człowieka, to przeżycie to staje się konkretnym źródłem wiedzy, że zdrada jest złem moralnym, a ratowanie życia dobrem.

Omówione powyżej przeżycia moralnej powinności, wartości moralnej i odpowiedzialności moralnej stanowią źródło poznania, a jednocześnie uznania w postaci osobistego sądu moralności, samego faktu powinności moralnej; następnie tego, co jest moralną wartością; wreszcie moralnej odpowiedzialności. To wszystko stanowi dla Kaszubów konkretne źródło wiedzy moralnej.

2. Przekonania moralne Kaszubów jako interioryzacja wiedzy moralnej

Proza Necla ukazująca świat wewnętrznych przeżyć kaszubskich rybaków pozwala na bardziej jeszcze szczegółowy opis ich stanu świadomości moralnej. Pisarz ukazuje bowiem Kaszubów nie tylko od strony doraźnych przeżyć moralnych, lecz także w perspektywie ich wewnętrznych przekonań moralnych⁶⁸. Te ostatnie nie utożsamiają się z aktualnymi przeżyciami moralnymi, które stanowią tylko ich tworzywo w postaci informacji, że człowiek *powinien* i co konkretnie *powinien*. Należy stwierdzić za Neclem, że przekonania moralne Kaszubów — to już nie jednostkowe sądy moralne, normatywne i wartościujące jako logiczne następstwo ich aktów psychicznych przeżyć moralnych, ale stała świadomość i prze-

⁶⁷ Por. WŁ, s. 6—7; KŻ, s. 40; K SZ, s. 106; OG, s. 176—178.

⁶⁸ Por. SCH, s. 100—101; WN, s. 400; OG, s. 400; WŁ, s. 100.

świadczenie wyrażające się w formie uznania tych sądów za powszechnie ważne. Oznacza to, że kaszubski rybak na podłożu indywidualnych przeżyć moralnych i aktualnych sądów moralnych drogą interioryzacji dochodził do ogólnie ważnych przekonań moralnych⁶⁹. Przekonania moralne Kaszubów, jak powiedzieliśmy, są interioryzacją wiedzy moralnej zdobytej na drodze ich wewnętrznych przeżyć moralnych. Ta wiedza moralna Kaszubów pozwala im odkryć prawdę, w której wyraża się sama istota moralności. Dotyczy ona w gruncie rzeczy człowieka. A ponieważ prawda w sensie moralnym jawi się dla Kaszubów jako poznane i uznane dobro, stąd też poznane dobro, jakim jest człowiek żąda uznania i zajęcia wobec niego odpowiedniego stosunku, to znaczy sposobu myślenia, chęci a przede wszystkim działania. Dla Kaszubów poznane dobro nie pozostaje w sferze tylko intelektualnej, ale wymaga zaangażowania ich samych. Wyraża się to w bezwzględnej powinności afirmowania wartości człowieka dla niej samej⁷⁰. Jest to najogólniej mówiąc otwarcie się Kaszubów na tę wartość, jaką dla nich jest człowiek. Owo otwarcie na człowieka wyrażane takimi określeniami, jak *powinieneś*, *musisz*, jest ze strony Kaszubów odpowiedzią na wezwanie do zajęcia wobec człowieka odpowiedniego stanowiska, które jest jego afirmacją. Możemy powiedzieć, że zasadnicze ogólnie ważne przekonanie moralne Kaszubów to przekonanie moralne miłości⁷¹.

W twórczości literackiej Necla spotyka się liczne wypowiedzi, które z różną wyrazistością artykułują miłość jako zasadniczą treść przekonania moralnego oraz jej konkretne uszczegółowienia w postaci życzliwości, czynnej pomocy fizycznej i duchowej. Nie definiują one jednak miłości wprost, lecz ostensywnie, to znaczy, przez wskazanie na szczegółowe przykłady miłowania człowieka opisują jej przejawy i konkretyzacje. Niekiedy ma ona charakter ogólnej życzliwości podmiotu⁷². Innym razem jest to poczucie braterstwa⁷³. Kiedy indziej można mówić o poczuciu opiekuńczości w odniesieniu do potrzebujących⁷⁴. Jest także odpowiedzialnością za ludzi sobie powierzonych⁷⁵.

⁶⁹ Por. NRZ, s. 86; ZP, s. 200; SCH, s. 100—101; ŁW, s. 57, 66, 82.

⁷⁰ Por. KSZ, s. 186, 236; OG, s. 433; WN, s. 57; KŻ, s. 245.

⁷¹ Por. ŁW, s. 66; KSZ, s. 303; ZP, s. 170; NRZ, s. 86; WŁ, s. 130.

⁷² Por. NRZ, s. 86.

⁷³ Por. WŁ, s. 130.

⁷⁴ Por. KSZ, s. 303.

⁷⁵ Por. KŻ, s. 36.

Miłość będąca dla Kaszubów pozytywną aktywnością wobec drugiego człowieka a tym samym odpowiedzią na wezwanie do podjęcia konkretnego czynu afirmacji drugiego człowieka, nie jest jednak dla nich abstrakcyjną afirmacją człowieka. Jest to afirmacja człowieka poprzez afirmację jego konkretnych dóbr, wartości takich jak: życie, wolność, własność materialna, wiara ⁷⁶.

Opisy i analizy fenomenologiczne życia ludzkiego, jakie podaje Necel, są dokonywane bądź w stylizacji aksjologicznej, w języku wartości, bądź w stylizacji deontonomicznej, w języku obowiązku i prawa. Na podstawie twórczości naszego Autora możemy stwierdzić, że dla Kaszubów osoba, która jest podmiotem konkretnych wartości, jest także podmiotem praw, to znaczy, że jest uprawniona do tych wartości jako jej należnych ⁷⁷. Jeżeli dla bohaterów Necla przekonanie o powinności afirmowania wartości moralnych było zasadniczym ogólnie ważnym przekonaniem moralnym miłości, to z tego rodziło się przekonanie, że uprawnienia człowieka do wartości są po prostu miłością należną człowiekowi od człowieka. Ta miłość jako coś należnego człowiekowi od człowieka jest dla Kaszubów po prostu sprawiedliwością ⁷⁸.

Konkludując to, co powiedzieliśmy należy stwierdzić, że przekonania moralne Kaszubów to: przekonanie o powinności afirmowania człowieka poprzez afirmację jego dóbr i wartości, czyli przekonanie moralne miłości, oraz przekonanie o uprawnieniu do wartości moralnych jako należnych czyli przekonanie moralne sprawiedliwości. Przekonania te są pewną zdolnością intelektualną powiązaną z wolą i uczuciem i jako takie stanowią dla Kaszubów wewnętrzną, subiektywną normę ich działania, którą określić możemy jako naczelną ich zasadę etyczną. Jest ona ich sumieniem habitualnym. Z tej naczelnej zasady etycznej wynikają konkretne normy i oceny moralne, przy pomocy których Kaszubi rozwiązują wszelkie problemy moralne.

3. Motywacje moralne Kaszubów

Po ukazaniu przeżyć moralnych, które stanowią źródło wiedzy moralnej i przekonań jako utrwalonego zasobu tejże wie-

⁷⁶ Por. ZP, s. 200—201; LW, s. 82; SCH, s. 100—101; NRZ, s. 99, 142.

⁷⁷ Por. SCH, s. 100—101; KSZ, s. 105; ZP, s. 65; NRZ, s. 86, 99.

⁷⁸ Por. OG, s. 231; WN, s. 182, KSZ, s. 303; M. s. 16.

dzy, należy pójść jeszcze dalej w opisie stanu świadomości moralnej Kaszubów. Same dane omawianych wcześniej przeżyć moralnych niejako z natury domagają się interpretacji wyjaśniającej. Ich kategoryczna treść po prostu prowokuje do stawiania przez kaszubskiego rybaka pytania: „Dlaczego bezwzględnie powinienem?” Jest to pytanie o racje, czyli motywacje powinności moralnych, stanowiących treść sądów i przekonania a w konsekwencji spełnianych czynów i zajętych postaw moralnych.

Analiza twórczości literackiej A. Necla pozwala stwierdzić, że Kaszubi spieszą z pomocą człowiekowi znajdującemu się w niebezpieczeństwie, pomagają, są wyczuleni na ludzkie potrzeby, darzą szacunkiem współtowarzysza pracy, współczują w nieszczęściu. *Czują* powinność takiego zachowania nie dlatego, iż taka postawa przynosi im osobiste szczęście czy konkretną korzyść, ale dlatego, jak mówią: „bo to człowiek”⁷⁹. Jako racja powtarza się odwołanie do *człowieczeństwa* zarówno własnego Kaszubów jako podmiotów działania, jak również innych jako adresatów ich postępowania. To motywowanie i argumentowanie *człowieczeństwem* drugiego jako motywem powinności moralnej, w sposób wyraźny wydaje się wskazywać, że kaszubski rybak *dostrzega* w człowieku coś, dzięki czemu powinno się go ogólnie mówiąc szanować i dlatego powinien tak a nie inaczej zachować się wobec niego⁸⁰. Jest to dostrzeżenie, że człowiek jakiejś wartości, albo mówiąc ściślej przekonanie, że człowiek sam w sobie jest wartością. Można powiedzieć, że Kaszub po prostu jest przekonany o godności osobistej drugiego człowieka. Świadomość ta rodzi konieczność bezwzględnej afirmacji człowieka, któremu jest ona należna z racji przysługującej mu wsobnej wartości. Motywem zatem moralnej powinności jest dla Kaszubów poczucie godnego zachowania się wobec godności ludzkiej. Prawdy tej nie zmienia nawet fakt, że część bohaterów Necla jako motyw podaje nakaz Boga⁸¹. Bóg bowiem w przekonaniu kaszubskiego rybaka, nakazuje tak a nie inaczej postępować, bo człowiek w swym istnieniu pochodzi od Niego, a tym samym jest określoną wartością sam w sobie. Dlatego racja powinności moralnej w formie nakazu Boga jest jakby uzupełnieniem, potwierdzeniem autorytatywnym tej pierwszej racji powinności moralnej, jaką jest człowiek w swej godności.

⁷⁹ Por. KSZ, s. 186, 236; OG, s. 132, 433; KŻ, s. 245; WN, s. 57.

⁸⁰ Por. OG, s. 245; KSZ, s. 186.

⁸¹ Por. ZP, s. 27; KŻ, s. 184; KSZ, s. 37; ZK, s. 94.

W punkcie tym ukazany został stan świadomości moralnej Kaszubów. Na ten stan świadomości moralnej, który w dalszej perspektywie znajdzie odbicie w postawach i zachowaniu tej ludności, złożyły się przeżycia moralne, jako określona forma zdobywania wiedzy moralnej, następnie podstawowe przekonania moralne miłości i sprawiedliwości jako interioryzacja zdobytej przednio wiedzy moralnej, oraz motywacje moralne, a więc racje powinności moralnej, którymi dla Kaszubów jest poczucie godności człowieka, potwierdzone autorytatywnie przez Boga.

IV. CHARAKTERYSTYCZNE POSTAWY MORALNE KASZUBÓW

Dotychczas dokonany opis ethosu Kaszubów nie daje jeszcze całościowego i pełnego obrazu etologicznego. Umożliwia jedynie *zaobserwowanie* zewnętrznych jego uwarunkowań, a także daje obraz stanu świadomości moralnej Kaszubów. Analiza twórczości literackiej Necla pozwala jednak uczynić opis ethosu bardziej pełnym poprzez ukazanie charakterystycznych postaw moralnych Kaszubów.

1. Postawa wiary

Czynnikiem składowym ethosu Kaszubów jest ich postawa wiary i zawierzenia względem Boga⁸². Wyrosła ona z tradycji, ale ma także swoje źródło w osobistych doświadczeniach niewystarczalności czy też małości człowieka. U podstaw zatem tej postawy leży doświadczenie zależności od Boga, do którego zawsze w chwilach niebezpieczeństwa można zwracać się z prośbą o ratunek⁸³.

Postawa wiary jest dla Kaszubów uznaniem istnienia Boga, następnie świadomością bytowej zależności od Niego, dalej poddaniem się Jemu oraz posłuszeństwem, które wyraża się w spełnianiu Jego nakazów⁸⁴. Takie jej rozumienie znajduje zewnętrzny wyraz w ich osobistej modlitwie, a także w licznych zbiorowych praktykach religijnych⁸⁵. Kaszubi mają poczucie wielkości Boga, Jego transcendencji, lecz równocześnie

⁸² Por. KSZ, s. 53; WN, s. 11; OG, s. 62; por. także H. Gołębiowski, *Obrazki rybackie z półwyspy Helu*, Pelplin 1910, s. 27—34.

⁸³ Por. NRZ, s. 181; OG, s. 62, por. także B. Chrzanowski, *Z Wybrzeża i o Wybrzeżu*, Lwów 1920, s. 4.

⁸⁴ Por. OG, s. 62; KSZ, s. 53; NRZ, s. 194, 204; ZP, s. 230.

⁸⁵ Por. KSZ, s. 53; NRZ, s. 66; OG, s. 63.

odległa jest im deistyczna myśl, że Bóg jest daleki od ich świata i nie interesuje się sprawami ich życia. Dla nich jest On Bogiem żywym i bliskim, Osobą która miłuje człowieka, opiekuje się nim i przychodzi z pomocą. Takie widzenie Boga jest wyznacznikiem postawy kultycznej względem Boga. Ich postawa kultyczna wyraża się zasadniczo w dwóch formach: w rozmaitych publicznych nabożeństwach oraz religijnym obchodzeniu uroczystości i świąt bądź rodzinnych, bądź całych wspólnot lub osad⁸⁶.

2. Postawa patriotyzmu

Szczególną cechą ethosu Kaszubów jest ich patriotyzm. Nessel w swojej literackiej twórczości wyraźnie podkreśla tę postawę jako specyficznie właściwą dla Kaszubów podobnie jak te, które ukształtowały się na gruncie ich znajomości morza i rybackiego rzemiosła. Patriotyzm, czyli postawa miłości ojczyzny, nosi w życiu Kaszubów zawsze znamiona miłości ofiarnej, gotowej do poświęcenia i czynów heroiczych⁸⁷. Miłość tę pojmują oni jako bezwzględną powinność obrony ojczyzny, jej dóbr, zwłaszcza wolności. Wyrazem postawy patriotyzmu Kaszubów jest ich walka w obronie wolności, udział w ruchu oporu i akcjach sabotażowych przeciw wrogom ojczyzny, ucieczka przed przymusowym wcielaniem do armii wroga i dezercja z armii, ratowanie i ukrywanie ludzi szczególnie wartościowych dla dobra ojczyzny, walka o zachowanie języka polskiego, w związku z akcją antypolską zmierzającą do germanizacji ludności kaszubskiej, udział w uroczystościach przypominających wydarzenia z dawnych dziejów Polski organizowanych przez duchowieństwo polskie⁸⁸.

3. Postawa sprawiedliwości

Postawa sprawiedliwości dla Kaszubów polega przede wszystkim na poszanowaniu uprawnień drugiego człowieka do określonych dóbr. Szczegółowa realizacja tych uprawnień dokonuje się w oparciu o konkretne normy, jakie ustanowiono w niewielkich maszoperiach, bądź w szerszej społeczności wio-

⁸⁶ Por. NRZ, s. 90—92; KSZ, s. 53.

⁸⁷ Por. WN, s. 31; NRZ, s. 120, 170.

⁸⁸ Por. M, s. 79; WŁ, s. 29; NRZ, s. 11—12, 14—16, 110.

sek lub osad. Mają one charakter operatywny i pomocniczy, ponieważ kaszubscy rybacy mają świadomość, że istnieją określone prawa człowieka niezależnie od stanowionych ustaw, rozporządzeń czy wneszcie umów, a więc prawa, które niejako są prawami przysługującymi wszystkim ludziom⁸⁹. Sprawiedliwość jest więc formą bezwzględnego poszanowania uprawnień drugiego człowieka. Ma ona dla Kaszubów zawsze charakter bardzo konkretny, niemalże dotykalny. Dotyczy ona zarówno dóbr osobowych, jak i materialnych-rzeczowych.

Opis postawy sprawiedliwości Kaszubów dokonany przez Necla w jej konkretnych przejawach przyjmuje wieloraką postać w zależności od jakości relacji międzyludzkiej i od jakości dóbr chronionych prawem. Można ją sprowadzić do trzech odniesień: ja-ty, my-ty, ja-my. Pierwsze odniesienie można określić sprawiedliwością zamienną, która niejako rządzi stosunkiem jednego człowieka do drugiego. Ma ona miejsce podczas wymiany towarów czy usług, polega czasami na wymianie świadczeń, poszanowaniu cudzej własności⁹⁰. W dalszej kolejności odnajdujemy sprawiedliwość rozdzielczą, która rządzi stosunkiem pomiędzy społecznością a konkretną jednostką. Wyrazem tej sprawiedliwości jest podział produktów wspólnej pracy dokonywany w maszoperiach jak i dochodów za te produkty, cały system opieki i troski maszoperii nad wdowami i sierotami⁹¹. Odnajdujemy w niej także formę sprawiedliwości prawnej, która rządzi stosunkiem jednostki do zbiorowości. W ramach tej sprawiedliwości dostrzega się spełnianie obowiązków wobec zbiorowości, jaką była maszoperia, osada, wioska, poszanowanie prawa tam stanowionego⁹².

4. Postawa miłości

Ethos Kaszubów nie wyczerpuje się w postawie sprawiedliwości. Stosunki międzyludzkie, wartościowane i normowane etycznie przez Kaszubów, sprowadzają się także do postawy miłości. Adresatem postawy miłości Kaszubów są członkowie ich rodzin, współtowarzysze i rodacy, przygodnie spotkani ludzie a także w swoisty sposób wrogowie. Zakres lu-

⁸⁹ Por. ZP, s. 200—201; WN, s. 182; KSZ, s. 303; M, s. 16.

⁹⁰ Por. KSZ, s. 38; KZ, s. 112, 212—213.

⁹¹ Por. KZ, s. 192—193; ZP, s. 50; SCH, s. 194.

⁹² Por. WN, s. 233; KSZ, s. 74.

dzi objętych postawą miłości wskazuje już na samą istotę miłości. Skoro wszyscy ludzie, nie wyłączając wrogów, są godni miłości i należy się im miłość, to ona musi polegać na bezinteresownym uszanowaniu wartości człowieka. Miłość jest uznaniem niepowtarzalnej wartości człowieka, jego godności. Różne jednak dobra człowieka — dobra materialne, witalne, duchowe — mogą domagać się poszanowania przez miłość.⁹³

Postawa miłości Kaszubów w twórczości literackiej Necla przybiera różne formy. W odniesieniu do własnej rodziny będzie się ona wyrażała przede wszystkim w trosce o materialne zapewnienie bytu wszystkim członkom rodziny.⁹⁴ Postawa miłości wobec współtowarzyszy wyraża się w gotowości do ratowania i przychodzenia z pomocą w niebezpieczeństwie, we wsparciu materialnym lub duchowym. Inaczej mówiąc będzie to ogólna wrażliwość i otwarcie się na potrzeby kolegi. Przejawy tych form miłości zauważa się także w stosunku do ludzi obcych chociaż z mniejszym natężeniem.⁹⁵

Można także mówić o postawie miłości Kaszubów w odniesieniu do wrogów. Będzie się ona wyrażała w tym, aby nie dopuścić do powstania i pielęgnowania w sobie pragnienia zemsty i nienawiści.⁹⁶

5. Postawa solidarności

Historia Kaszubów znaczonea długimi okresami wojen i niewoli oraz środowisko geograficzne w szczególny sposób uświadamiały im, iż dobra osobowe człowieka, jakimi są: wiara, polskość, a także dobra witalne życia i wartości materialne będą zachowane i zostaną ocalone tylko wtedy, gdy podmiotem tych dóbr jest cała wspólnota. Kształtowana na tym gruncie postawa zabiegania o dobro wspólne innych i liczenie na udział w nim w postaci pomocy może tu być nazwana postawą solidarności.

W postawie solidarności Kaszubów jest na pierwszym miejscu uznanie wspólnego dobra. Świadomość i uznanie wspólnego dobra wyraża się we wspólnotowym ich działaniu. Jest to bowiem konsekwencja uznania i poznania tego, co jest

⁹³ Por. R, s. 30; OG, s. 223; WŁ, s. 20; KŻ, s. 148; s. M, s. 34—35.

⁹⁴ Por. OG, s. 223; R, s. 30.

⁹⁵ Por. KŻ, s. 148; WŁ, s. 148; R, s. 67—68; M, s. 34—35.

⁹⁶ Por. WN, s. 385—386.

dobrem wspólnym. Postawę więc solidarności w życiu kaszubskich rybaków można określić jako postawę, która w swoim oddziaływaniu porządkuje działalność poszczególnych ludzi, zwracając ją ku dobru wspólnemu jako dobru społecznemu, które jest jednak także dobrem każdego.⁹⁷

W ramach postawy solidarności Kaszubów możemy mówić o solidarności zawodowej wyrażającej się w odpowiedzialności za życie kolegi, za warunki bytowania jego i rodziny a także o pewnej więzi wspólnotowej łączącej Kaszubów z całą ludzkością szczególnie w momentach tragedii, cierpienia, przykrych niepowodzeń, które spotykają innych ludzi, nawet nieznanym.⁹⁸

ZAKOŃCZENIE

Artykuł niniejszy omawia niektóre aspekty ethosu Kaszubów opisanego na podstawie twórczości literackiej A. Necla. Miał on przynajmniej częściowo dać odpowiedź na pytanie: jak przedstawia się moralność ludzi zamieszkujących ziemię kaszubską w pasie nadmorskim i jakie jest jej empiryczne wyjaśnienie. W celu możliwie pełnego studium etologicznego dokonano opisu ethosu Kaszubów z różnych punktów widzenia, to znaczy ukazując jego uwarunkowania, stan świadomości moralnej Kaszubów oraz ich charakterystyczne postawy moralne.

Główne myśli niniejszego artykułu można tu przedstawić zarówno pod względem transcendentnym, jak i pod względem kategoriałnym. Pod względem transcendentnym głoszą one, że ethos Kaszubów — to przede wszystkim przekonanie o istnieniu świata wartości i powinności moralnych, który jest dla nich poznawalny i faktycznie poznany. Ethos Kaszubów wyraża się także w tym, że system twierdzeń o wartościach i normach moralnych, czyli system ocen i norm moralnych, jest rozstrzygający i faktycznie usprawiedliwiony. Uzasadnienie to dokonuje się bądź bezpośrednio na drodze doświadczenia sumienia, bądź pośrednio na drodze dedukcji z ogólniejszych zasad i praw moralnych.

Opis ethosu Kaszubów wymaga także spojrzenia na niego pod względem kategoriałnym czyli tak, jak on objawia się

⁹⁷ Por. NRZ, s. 28—29; WŁ, s. 100; KŻ, s. 106; OG, s. 231.

⁹⁸ Por. ZP, s. 136; WN, s. 183; KŻ, s. 112; ŁW, s. 66; SCH, s. 57.

w postawach moralnych Kaszubów względem człowieka i całej społeczności. Takimi postawami społeczno-moralnymi, uznanymi przez Kaszubów za moralnie dobre, o charakterze fundamentalnym są: sprawiedliwość, miłość, solidarność, patriotyzm. Można powiedzieć, że ethos Kaszubów jest pod względem treści przede wszystkim ethosem miłości. Naczelną i wiodącą ich zasadą etyczną jest przykazanie miłości Boga i człowieka. Miłość do Boga Kaszubów wyraża się nie tylko w uznaniu bytowej zależności od Niego, poddaniu się Jemu, posłuszeństwie, ale przede wszystkim we czci i uwielbieniu. Ponieważ Bóg Kaszubów jest Bogiem żywym i bliskim, zwróconym do człowieka, dlatego miłowanie takiego Boga łączy się z kolej ze zwróceniem się do drugiego człowieka. Miłość Boga u Kaszubów nie stoi w izolacji od innych ich postaw o charakterze międzyludzkim i społecznym. Można powiedzieć, że w ethosie Kaszubów przecinają się linia wertykalno-teologiczna z linią horyzontalno-altruistyczną. Miłość do człowieka wyraża się w ich ethosie ogólną życzliwością, braterstwem, poczuciem opiekuńczości w odniesieniu do potrzebujących, współczuciem, miłosierdziem. Miłość Kaszubów jest zakresowo powszechna, nie wyłączająca nikogo. Skoro wszyscy ludzie są godni miłości i należy się im miłość, to ona w istocie polega na bezinteresownym uznaniu wartości człowieka, a z tego wynika powinność afirmacji jego godności.

Dzięki temu ukierunkowaniu działania moralnego na człowieka, świadomości godności osobowej drugiego człowieka, która rodzi konieczność bezwzględnej jego afirmacji, można mówić, że ethos Kaszubów jest ethosem humanizmu.

Quelques aspects de l'éthos des Casubiens.
Etude ethologique sur l'oeuvre littéraire
du A. Necel.

Résumé

Dans le cadre de la théologie morale, amplement entendue, il y a aussi une place pour les recherches de l'éthique descriptive, c'est à dire l'éthologie. L'objet de ces recherches est la description et en même temps l'explication des phénomènes sociaux et moraux pour obtenir des résultats qui puissent servir à une détermination pédagogique et à la politique sociale, prenant toujours en considération la complexité ethnique de la société.

Parmi les groupes ethniques de la société polonaise les Casubiens (Kaszubi) occupent une place très importante à cause de la différence de leur langage et de leurs moeurs, de leur caractère, de leur mode de vie et du comportement. Dans cet article on présente quelque aspect de l'éthos des Casubiens à la base de la créativité littéraire du A. Necel. Il s'agit particulièrement des conditionnements de cet éthos, de la conscience morale des Casubiens et des attitudes morales, qui sont caractéristiques pour cette groupe ethnique.

H. Skorowski